

ТМГ. XXXVII	Бр. 1	Стр. 33-47	Ниш	јануар - март	2013.
-------------	-------	------------	-----	---------------	-------

UDK 316.324.8 : 338.124.4

Pregledni rad

Primitljeno: 10.07.2012.

Revidirana verzija: 11.03.2013.

Odobreno za štampu: 21.03.2013.

Nataša Golubović

Univerzitet u Nišu

Ekonomski fakultet

Niš

Goran Milošević

Srđan Milašinović

Kriminalističko-policijska akademija

Beograd

OTVORENA PITANJA TEORIJE I PRAKSE NEOLIBERALIZMA*

Apstrakt

Ističući neoliberalizam kao trijumf slobodnog tržišta, odnosno neregulisanog kapitalizma, kritičari ističu da je globalna finansijska kriza potkopala legitimitet neoliberalizma. Zato je veoma važno istražiti da li postoji jasna korelacija između normativnih preporuka neoliberalne teorije i političkih i ekonomskih promena u tržišnim privredama u proteklih nekoliko decenija. Elementarni uvid u ekonomska kretanja tokom poslednjih decenija pokazuje da postoji određeno podudaranje između neoliberalnih ideja i trajektorije mnogih tržišnih privreda u ovom periodu, ali i jasne diskrepance između neoliberalne teorije i političke i ekonomske prakse. Neoliberalizam egzistira u artikulaciji sa akterima i institucijama. Kontekst je važan zato što implicira različitost, zavisnost puta i nepodudarnost u pogledu procesa i rezultata. Osnovni zaključak rada je da jedino, ukoliko neoliberalizam posmatramo kao društveno ukorenjen, možemo da govorimo o neoliberalizmu kao političko-ekonomskoj doktrini, ekonomsko-političkoj praksi i procesu ekonomske transformacije i da ustanovimo vezu između njih.

Ključne reči: neoliberalizam, tržište, država, sloboda

natasa.golubovic@eknfak.ni.ac.rs

* Rad je rezultat istraživanja na projektu *Unapređenje konkurentnosti javnog i privatnog sektora umrežavanjem kompetencija u procesu evropskih integracija Srbije (170066)*, koji se izvodi na Univerzitetu u Nišu – Ekonomski fakultet, a finansira ga Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj.

SOME OPEN ISSUES REGARDING THEORY AND PRACTICE OF NEOLIBERALISM

Abstract

Emphasizing neoliberalism as a triumph of free market and unregulated capitalism, critics point out that the global financial crisis has undermined the legitimacy of neoliberalism. It is, therefore, very important to investigate whether there is a clear correlation between the normative recommendations of neoliberal theory and political and economic changes in the market economies in recent decades. Elementary insight into economic developments during the previous decades shows that there is a correspondence between the neoliberal ideas and the trajectory of many market economies, but also clear discrepancies between neoliberal theory and political and economic practices. Neoliberalism exists in articulation with the actors and institutions. Context is important because it implies variation, path dependency, and discrepancy in terms of processes and results. The main conclusion of this paper is that only if we perceive neoliberalism as socially embedded can we speak of neoliberalism as a political-economic doctrine, economic and political practice, and a process of economic transformation and establish a connection between them.

Key words: Neoliberalism, Market, State, Freedom

UVOD

Neoliberalizam spada u one koncepte koji su poslednjih decenija postali česta tema političkih i akademskih rasprava. I pored toga, postoji dosta nedoumica u vezi sa njegovim značenjem. Da li neoliberalizam označava političku ideologiju? Ili je to oznaka za ekonomsku politiku usmerenu protiv kejnzijanske politike državne intervencije u cilju upravljanja agregatnom tražnjom. Ili je pak sinonim za novu fazu u razvoju kapitalizma? Iz ugla njegovih kritičara, neoliberalizam predstavlja dominantnu ideologiju koja oblikuje današnji svet, čija je posledica jačanje kapitalizma i konzumerizma u svetu i razgradnja proaktivne državne blagostanja. Period jačanja neoliberalizma poklopio se sa procesima globalizacije – liberalizacije spoljnotrgovinske razmene, prelaska sa fiksnih na plivajuće devizne kurseve, rasta međunarodne mobilnosti kapitala i integracije globalnog finansijskog tržišta, ekspanzije multinacionalnih korporacija, rasta transnacionalnih proizvodnih lanaca, brzih tehnoloških promena u sferi informacija i komunikacija itd. Ova činjenica predstavljala je argumentaciju za tvrdnju da je neoliberalizam politička pokretačka snaga globalizacije. Oni koji afirmativno govore o procesu globalizacije ističu da je neoliberalizam podstakao privredni rast. Protivnici globalizacije na teret neoliberalizma stavljaju razvoj novih

formi kapitalističkog izrabljivanja, rast nejednakosti i krizne poremećaje. Iz njihovog ugla gledano, idealizacija tržišta, koja predstavlja srž neoklasične ekonomije, ne daje pravu sliku stvarnosti jer se takav svet bitno razlikuje od onog u kojem živimo. Ekonomsko-političke preporuke koje proizilaze iz takvih modela zasnovane su na površnom razumevanju ekonomskih principa i „sirovom“ političkom teoretisanju, a ne na razumevanju konkretnih problema i njihovih uzroka. Jedna stvar je nesporna, neoliberalizam je predmet oprečnih interpretacija. Iako se često povezuje sa pitanjem odnosa države i tržišta, neoliberalizam prevazilazi okvire tih odnosa. Radi se o razgranatoj građevini, satkanoj od ideja, prakse i institucija. Zanemarivanje bilo kog od pomenutih elemenata vodi nerazumevanju same celine.

Ukoliko je neoliberalizam nešto više od političke i ekonomske doktrine, onda mora da postoji veza između neoliberalnih ideja i političkih i ekonomskih promena u društvu. Drugim rečima, postavlja se pitanje da li je neoliberalizam preovlađujuća ideologija, koja je uzrokovala značajne promene u društvenoj organizaciji, na šta jedan deo literature ukazuje, ili je bolje posmatrati ga kao skup ideja koje su imale ograničen uticaj na društvo i politiku u poslednjih nekoliko decenija. Cilj ovog rada je da utvrdi da li, i u kojoj meri, postoji korelacija između normativnih preporuka neoliberalne doktrine i stvarne trajektorije privreda u periodu koji se često označava neoliberalnom erom.

O HOMOGENOSTI I DIFERENCIRANOSTI LIBERALNE MISLI

Preciziranje političkih ideala, ciljeva i uverenja zajedničkih svim liberalima nije nimalo lak poduhvat. Lako je navesti poznate liberale, ističe Rajan, daleko je teže utvrditi šta je to što im je zajedničko. Džon Lok (John Locke), Adam Smit (Adam Smith), Monteskje (Montesquieu), Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill), Džon Džui (John Dewey), Isaja Berlin (Isaiah Berlin) i Džon Rouls (John Rawls) svakako su liberali – ali ne slažu se u potpunosti oko svih pitanja (Ryan, 1993, str. 291). U Oksfordskom rečniku engleskog jezika *Oxford English Dictionary* (1989) liberalizam se okvirno određuje kao politička ideologija koja potencira „konstitucionalne promene i pravne ili administrativne reforme usmerene na posticanje slobode i razvoj demokratije“. Rajan je na sledeći način sublimirao osnovne karakteristike liberalizma (Ryan, 1993). Liberalizam je skup političkih teorija koje, pre svega, naglašavaju potrebu da pojedinac bude slobodan u vršenju izbora između dostupnih alternativa. Pored toga, liberalizam podrazumeva neophodnost vladavine prava i demokratskog upravljanja. Konačno, liberalizam je povezan sa idejom konstitucionalnih ograničenja vlasti (npr. kroz sistem podele vlasti, što su

sugerisali rani liberali, poput Loka i Montesjkjea). Torsen i Li liberalizam određuju kao politički program ili ideologiju, čiji ciljevi uključuju razvoj, produbljivanje i očuvanje konstitucionalne demokratije, ograničenu vladu, individualne slobode i osnovna ljudska i građanska prava (Thorsen & Lie, 2006, str. 7). Pomenuta pojmovna određenja upućuju na to da liberalizam treba posmatrati kao „praktičnu teoriju“ izgradnje i održavanja demokratskih politika i zaštite individualnih sloboda, pre nego kao „metafizičku koncepciju čoveka i društva“, čime se naglašava praktična strana liberalne politike i ključni ciljevi koje liberali nastoje da ostvare (Sartori, 1987, str. 379–383).

Izraz „neoliberalizam“ može da sugerise dve stvari. Prvo, da je liberalizam, nekada uticajna politička ideologija, u međuvremenu izgubio na značaju, da bi se ponovo pojavio u nešto izmenjenoj formi. Drugo tumačenje je da neoliberalizam predstavlja posebnu ideologiju, koja ima dosta zajedničkih tačaka, ali se razlikuje od izvornog liberalizma. Prema ovoj interpretaciji, neoliberalizam deli istorijske korene i osnovnu terminologiju sa liberalizmom u celini. Neretko se neoliberalizam doživljava kao povratak i širenje jednog specifičnog aspekta liberalne tradicije – ekonomskog liberalizma. Tako se u Oksfordskom rečniku engleskog jezika neoliberalizam definiše kao „modifikovana ili obnovljena forma tradicionalnog liberalizma, prevashodno liberalizma utemeljenog na verovanju u kapitalizam slobodnog tržišta i prava pojedinaca“ (*Oxford English Dictionary*, 1989).

Između predstavnika neoliberalizma postoje očigledne razlike, pa se opravdano postavlja pitanje da li su ideje koje su zastupali koherentne do te mere da se može govoriti o neoliberalnoj doktrini – skupu ontoloških i normativnih tvrdnji u vezi sa ljudskim društvom i načinom na koji bi ono trebalo da bude organizovano. Činjenica je da su u periodu nakon II svetskog rata neoliberali predstavljali simbol radikalne kritike države blagostanja, zalaganja za smanjivanje uloge države i jačanja uloge privatnog sektora (Harvey, 2005). Jedina legitimna svrha države je zaštita individualnih (posebno ekonomskih) sloboda, kao i obezbeđivanje jasno definisanih i zaštićenih svojinskih prava (Mises, 1962; Nozick, 1974). Ova načela mogu se primeniti na međunarodni nivo, odakle proizlazi da je jedini prihvatljiv razlog regulisanja međunarodne trgovine zaštita ekonomskih sloboda i svojinskih prava (Friedman, 2006). Ono što je takođe nesporno kada je u pitanju neoliberalizam je interna diferenciranost neoliberalne misli. Ne radi se o homogenoj filozofiji, kako to na prvi pogled može da izgleda. Iz ove perspektive postavlja se pitanje da li je uopšte opravdano posmatrati neoliberalizam kao kohezivnu tradiciju političke misli ili kao pogodnu oznaku za skup političkih teorija koji ide od Rotbardovog anarholiberalizma (Rothbard, 2004 [1962/1970]), gde se insistira na tome da uloga države treba da bude svedena na minimum, do klasičnog liberalizma Mizesa (Mises, 1962) i Hajeka (Hayek, 1973; 1976), sa čvrstim uverenjem u to da je jaka ali

ograničena država neophodan preduslov društvenog života, kao i individualne i ekonomske slobode (Thorsen & Lie, 2006, str. 14). U određenim segmentima ove različite političke filozofije su jedinstvene, insistirajući na povlačenju države iz privrede i stvaranju društva organizovanog na tržišnim principima. Ali su i dovoljno različite da zahtevaju iznijansiranu kritiku koja uzima njihove interne razlike ozbiljno, umesto da ih sve svrstava pod istu zastavu.

NEOLIBERALNE IDEJE VERSUS PRAKSA

Neoliberalizam se ne poistovećuje samo sa teorijom, već i sa promenama u političkoj i ekonomskoj sferi koje proizlaze iz njenog normativnog aspekta. Kritičari neoliberalizma ističu da je globalna finansijska kriza pokazala kako neregulisano tržište može odvesti kapitalizam u propast. S druge strane, pristalice neoliberalne ideologije i politike pripisuju neoliberalizmu podsticanje ekonomskog rasta i razvoj efikasnije forme slobodne i otvorene tržišne privrede. Ovom prilikom valja ukazati na očigledan problem mešanja epistemološke rasprave o nekom fenomenu, apstrahovanom od konteksta, sa ontološkom diskusijom o stvarnom ponašanju i posledicama istog fenomena, ili drugog fenomena sa kojim se upoređuje. Ovu vrstu protivurečnosti nalazimo i kod kritičara liberalizma ali i zagovornika liberalizma. Kod zagovornika državne intervencije postoji jasna dihotomija između stvarne države, onu koju percipiramo, i idealne države, koju bi imali ukoliko masovno glasamo, prevaziđemo raskole i dogradimo zakonsku regulativu. Dalje, stvarno tržište suprotstavlja se idealnoj državi. Nekako se ta nekonzistentnost previđa i ona umnogome podseća na problem koji je još Hjum opisao (Hume, 2006 [1739–40]), kada je ukazivao na to da smo u promišljanju skloni da olako prelazimo preko nepremostivog jaza između *jeste* i *treba*. Nema stvarnog mosta između jeste i treba, svi takvi mostovi zasnovani su na čovekovom optimizmu i samoobmanjivanju. Na ovakve protivurečnosti nisu imuni ni libertarijanci koji konfrontiraju idealni model tržišta sa nesavršenom državom. Paradoksalno, i kada je reč o njihovoj percepciji države prisutna je svojevrsna protivurečnost jer se država smatra nekompetentnom kada je u pitanju regulisanje privrede, ali je kompetentna kada je u pitanju obezbeđivanje poretka (zaštita svojine, ugovora i sl.)

Ukoliko je neoliberalizam nešto više od političke i ekonomske doktrine, onda mora da postoji veza između neoliberalnih ideja i političkih i ekonomskih promena u društvu. Drugim rečima, postavlja se pitanje veze između neoliberalizma kao skupa tvrdnji u vezi sa prirodom ljudskog društva i kako ono treba da bude organizovano, s jedne i neoliberalizma kao skupa ekonomsko-političkih mera i procesa, s druge

strane. Budući da se neoliberalizam povezuje sa privatizacijom, deregulacijom, konstitucionalnim ograničenjima vladi, minimalnom državom i jačanjem individualnih sloboda, neophodno je ispitati do koje mere su današnje države i privrede neoliberalne, odnosno u kojoj meri su primenjivale neoliberalne ideje. Drugim rečima, postavlja se pitanje da li postoji jasna korelacija između normativnih preporuka neoliberalne teorije i političkih i ekonomskih promena u tržišnim privredama u proteklih nekoliko decenija. Od 1970-ih, a posebno nakon 1980-ih i 1990-ih, svedoci smo procesa deregulacije, privatizacije i jačanja tržišta. Deregulacija je uklanjanjem ograničenja poslovanju preduzeća omogućila povećanje slobode ekonomskih aktera. Privatizacija je rezultirala prenosom vlasništva nad kapitalom iz državnog u privatni sektor. Privatnom sektoru omogućeno je da konkuriše državnom u vezi sa obezbeđenjem određenih dobara i usluga. Već ovaj elementarni uvid u promene tokom 70-ih i 80-tih pokazuje da postoji određeno podudaranje između neoliberalnih ideja i trajektorije mnogih privreda u ovom periodu. Međutim, i pored evidentne korelacije, poređenje neoliberalne doktrine sa putanjom razvoja tržišnih privreda otkriva i jasne diskrepance između neoliberalne teorije i političke i ekonomske prakse. Empirijska istraživanja pokazuju da nije došlo do smanjenja veličine državnih izdataka u pomenutom periodu. U prilog ove tvrdnje idu i rezultati istraživanja koje su sproveli Tanzi i Šukneht (Tanzi & Schuknecht, 2000, str. 6–7). Oni su utvrdili da su između 1980 i 1996. godine, ukupni državni izdaci, kao procenat GDP u 17 najrazvijenijih privreda, porasli sa 43,1% na 45,6%. Rodrikova studija, koja je pored zemalja OECD obuhvatila i druge tržišne privrede, ukazuje na pozitivnu korelaciju između uključenosti zemlje u međunarodnu razmenu i veličine državnih izdataka, u periodu između 1960-tih i 1990-tih (Rodrik, 1998). I mada zemlje kod kojih je u poslednjih nekoliko decenija zabeležen brzi rast međunarodne razmene imaju manju stopu rasta državnih izdataka, nesporno je da u periodu koji mnogi nazivaju neoliberalnom erom došlo do rasta kako apsolutnog, tako i relativnog nivoa državnih izdataka.

Isti trend uočen je i kada je u pitanju regulatorna funkcija države. Na to jasno ukazuju rezultati Levi-Far studije na primeru električne energije i telekomunikacija, na uzorku koji je obuhvatio 171 zemlju, u periodu između 1980 i 2002. godine (Levi-Faur, 2005, str. 18–19). U pomenutom periodu, privatizacija je bila praćena osnivanjem novih regulatornih tela u ključnim granama. Polazeći od toga, Levi-Far zaključuje da „neoliberalizam podstakao regulatornu reformu, uključujući kreiranje novih instrumenata regulacije i osnivanje novih regulatornih tela“. Do istog zaključka došao je i Brajtvejt (Braithwaite, 2008, str. 24), koji tvrdi da je za vreme neoliberalne ere došlo do razvoja „regulatornog kapitalizma“, gde je država zadržala mnoge od postojećih funkcija (obezbeđivanje dobara i usluga) ali i dodala nove (regulacija). Zaključak

koji se prirodno nameće je da, iako je u poslednjih nekoliko decenija došlo do transformacije uloge države, nikako ne može biti reči o njenom radikalnom povlačenju iz privrede.

Teoretičari poput Hajeka (Hayek), En Rand (Ayn Rand), Roberta Nozika (Robert Nozick) ili Ričarda Epštajna (Richard Epstein) imali su izuzetan intelektualni uticaj, ali nikada nisu imali prilike da “upravljaju brodom”, kako se to slikovito izrazio Bernard Harkort (*The Illusion of Free Markets*, 2011), jer zaziru od političkog kompromisa koji je neophodan u parlamentarnoj demokratiji. Kao primer on navodi Ronalda Regana, koji je zagovarao minimalnu državu, a čija administracija je u dobroj meri odgovorna za krizu nacionalnog duga. SAD su primer zemlje u kojoj je neoliberalna ideologija čvrsto ukorenjena. Istovremeno, u toku tzv. „neoliberalnog perioda”, državni izdaci finansirani su „kejnzijanskim” metodom – zaduživanjem.

Imajući u vidu napred rečeno, možemo da zaključimo da postoji okvirno podudaranje između neoliberalne teorije i ekonomsko-političke prakse, utoliko što je država prepustila mnoge usluge privatnom sektoru ili podstakla uključivanje privatnog sektora u obezbeđenje socijalnih usluga, pored javnog sektora. Privatizacija je, međutim, često vodila novoj regulativi privatizovanih preduzeća ili stvaranju novih regulatornih tela sa zadatkom da nadziru novouspostavljena tržišta socijalnih usluga koje su do tada predstavljala monopol države (Cahill, 2011, str. 7). Ekonomska politika zasnovana na neoliberalnoj doktrini obezbedila je rast formalnih, odnosno nominalnih ekonomskih sloboda. Pojedinci su, formalno gledano, dobili mogućnost da odlučuju o razmeni sa drugim pojedincima u vezi sa širim krugom pitanja nego ranije – u vezi sa zaposlenošću, zdravstvenom i socijalnom zaštitom. To je potpuno u skladu sa neoliberalnom argumentacijom da pojedinac treba da ima slobodu izbora i realizovanja svojih preferencija preko tržišta, bez ograničenja definisanih arbitrarnom intervencijom kolektivnih entiteta, poput države. U stvarnosti, često smo suočeni sa tim da se takve formalne slobode ne pretaču u stvarne slobode, odnosno da se pretvaraju u formalne slobode samo za određene grupe, zbog drugih regulativa i odnosa moći koji ograničavaju skup opcija koje stoje na raspolaganju pojedincima u obavljanju tih transakcija.

Ne treba smetnuti s uma ni činjenicu da je neoliberalizam, u nekoliko slučajeva, zaživeo uz pomoć instrumenata državne prisile. Tako je, nakon državnog udara i svrgavanja s vlasti izabranog predsednika Salvadora Aljendea 1973. godine, nova vlada, predvođena generalom Augustom Pinoćeom, inicirala proces privatizacije, ukidanja protekcionističkih barijera i smanjenja državnih izdataka, istovremeno primenjujući silu u suzbijanju uticaja organizovanog rada i disidenata kroz utamničenje, torturu, pa čak i likvidaciju. Slučaj Čilea je svakako ekstreman i ukazuje na važnu ulogu države u neoliberalnom projektu i na kontrast koji postoji između neoliberalne teorije i prakse (Harvey, 2005,

str. 64–86). Ali i neke druge neoliberalne vlade takođe su koristile autoritarne političke strategije u cilju jačanja tržišta. Sredinom 1980-tih vlada Margaret Tačer u Velikoj britaniji koristila je mere prisile, koje su uključivale policiju i tajne službe, u cilju slabljenja uticaja veoma moćnog *Nacionalnog sindikata rudara (National Union of Miners – NUM)*. Ne samo da je tako otvoren put privatizaciji rudnika uglja, već je oslabljen i radnički pokret uopšte, što je utrlo prostor daljoj primeni neoliberalnih mera (Isto, str. 59).

Napred rečeno upućuje na zaključak da je, bez razlikovanja tipova intervencije, previše uprošćeno i pogrešno povezivati neoliberalizam sa „minimalnom“ državom. Iako je neoliberalizam, kao politički projekat, usmeren na demontiranje onih formi državne intervencije koje se povezuju sa tzv. državom blagostanja, socijalističkom državom ili razvojnom državom, neoliberalizam iziskuje državnu intervenciju na planu razvoja novih formi upravljanja, koje predstavljaju podsticaj razvoju tržišne privrede (Jessop, 2002, str. 454). Otuda ne iznenađuje to što ekonomske, društvene i političke mere u sklopu neoliberalnog projekta često rezultirale rastom državne intervencije. U stvarnosti, neoliberalizam egzistira u artikulaciji sa akterima i institucijama. Kontekst je važan zato što implicira različitost, zavisnost puta i nepodudarnost u pogledu procesa i rezultata. Upravo zato oni koji se bave prostornom geografijom ne govore o neoliberalizmu, nego o neoliberalizaciji u množini.

U ovom kontekstu čini se korisnim razmotriti Fukoovu percepciju neoliberalizma. Fuko neoliberalizam ne posmatra kao fiksni paket politika, niti hegemonski projekat, već kao oblik kritičkog preispitivanja intervencije države i pokušaj da se ona „reformiše i racionalizuje“ (Foucault, 1977, str. 77). Ovakvo poimanje neoliberalizma donekle se razlikuje od uvreženog shvatanja neoliberalizma kao kategoričkog odbacivanja državne intervencije. Neoliberalizam, smatra Fuko, podrazumeva kritički stav prema državi, preispitivanje opravdanosti njene intervencije i ukazivanje na potencijalno štetne efekte te intervencije (Isto, str. 74–75). Ali, u smislu političke racionalnosti, liberalizam takođe implicira određene oblike državne intervencije.

DRUŠTVENA „UKORENjENOST“ NEOLIBERALIZMA

Vidimo da, i pored evidentne korelacije između neoliberalne doktrine (posmatrane kroz privrženost slobodnom tržištu i povlačenje države iz privrede) i političke i ekonomske prakse, postoje i očigledne razlike između njih. Stoga je neophodna doza opreza kada postojeći politički i ekonomski poredak opisujemo kao neoliberalan. U cilju naglašavanja činjenice da praksa tržišnih privreda u poslednjih nekoliko

decenija ne predstavlja veran odraz uobičajene percepcije neoliberalne doktrine, neretko se ispred izraza neoliberalizam dodaje reč „postojeći“ (Brenner & Theodore, 2002; Peck & Tickell, 2002). Ovaj izraz ukazuje na razliku između neoliberalne teorije i prakse, ali istovremeno implicira i određeno podudaranje između njih.

U ovom kontekstu, od značaja nam je stvaralaštvo Karla Polanjija, koji je, polazeći od premise da je privreda utkana u institucije, ekonomske i neekonomske, isticao da se treba čuvati apstraktnih generalizacija u pogledu ekonomskih pitanja, koje zamagljuje i previše pojednostavljuju komplikovanost stvarnih situacija (Polanyi, 1977, str. XLVII–XLVIII). Ovakav metodološki pristup potencira činjenicu da su tržišta i ekonomski procesi društveno konstruisani i suprotstavljen je (veštačkoj) podeli ekonomske i društvene sfere, na kojoj neoliberali insistiraju (Gemici, 2008, str. 26). Polanji je u delu *Velika transformacija (The Great Transformation)* opisao tranziciju iz feudalizma u kapitalizam – odnosno u tržišnu privredu – kao odvajanje privrede od svojih društvenih temelja. Ovakav proces, po Polanjiu, bio je poguban za društvo jer je bio zasnovan na logici „samoregulišućeg tržišta“. Drugim rečima, samoregulišuće tržište zahteva institucionalno odvajanje društva na ekonomsku i političku sferu (Polanyi, 2001 [1944], str. 74). Lako je uočiti kako je shvatanje tržišta i države kao zasebnih sfera – kao što to čine neoliberali – konzistentno sa ovakvim shvatanjem kapitalizma. Upravo su i neki neoliberali okarakterisali neoliberalizam kao proces „odvajanja“ privrede od svojih društvenih osnova (Best, 2003).

Iz Polanjijevog učenja nameće se zaključak da je tržište institucija koju treba objasniti, a ne deo prirodnog poretka koji je dat. Nadovezujući se na Polanjijev rad, Dager (Dugger, 1989) naglašava činjenicu da tržište nije prirodni fenomen, već institucija koju su stvorili ljudi i da njegova forma i struktura nisu nepromenljivi. Jedna od važnih implikacija ovog pristupa – da je nastanak i razvoj tržišta gotovo uvek rezultat promišljenog konstruktivizma od strane države – posebno je relevantna za analizu neoliberalizma (Chang, 2002, str. 547). U kontekstu odnosa države i privrede, koncepcija ukorenjenosti u skladu je sa argumentom Levi-Faur da je regulacija nužan preduslov funkcionisanja tržišta (Levi-Faur, 2005, str. 19). Iz ovog ugla ideja radikalnog povlačenja države iz privrede pokazuje se kao neostvariva.

Ukoliko je privreda „uvek ukorenjena“ u društvenim institucijama i procesima, onda ne treba da iznenađuje činjenica da normativni neoliberalni ideal slobodnog tržišta nikada nije u potpunosti realizovan u praksi. Kao što su kapitalizam, odnosno tržišna privreda, uvek ukorenjeni, ukorenjene su i specifične manifestacije kapitalizma. Onda ima osnova govoriti o „ukorenjenom neoliberalizmu“. Mogu se navesti bar tri mehanizma putem kojih je neoliberalizam „ukorenjen“ u društvu. Prvo, neoliberalizam je ukorenjen *ideološki*. Černy (Cerny, 2008, str. 39) ističe

da je neoliberalni konceptualni okvir postao ukorenjen na isti način na koji je prethodno liberalizam bio ukorenjen kao dominantan konceptualni okvir kroz koji su institucije oblikovane i politika kreirana, u periodu nakon II svetskog rata (Isto, str. 2). Iako je danas neoliberalizam okvir koji definiše socijalnu i ekonomsku politiku širom sveta, on je istovremeno „interno izdiferenciran... sačinjen od niza povezanih, ali zasebnih subkategorija i dimenzija“ (Isto, str. 3). Iako postoji ideološka i ekonomsko-politička konvergencija oko neoliberalnog jezgra između konzervativnih i socijalno-demokratskih partija u većini razvijenih privreda, postoje određene razlike između konzervativnih i socijalno-demokratskih varijanti neoliberalne strategije. Neoliberalizam je ukorenjen i *institucionalno*. Najvažniji mehanizam institucionalnog ukorenjivanja neoliberalizma je država. Ne samo da neoliberalizam nije doveo do povlačenja države iz privrede, već je država aktivno uključena u proces primene i širenja neoliberalnih principa. Iako je došlo do urušavanja nekih institucija i regulative koja je bila karakteristična za period nakon II svetskog rata, u međuvremenu su razvijene nove forme regulacije (Peck & Tickell, 2002, str. 384). U okviru pomenutih procesa, naglasak je prebačen sa razgradnje i diskreditacije institucija države blagostanja na izgradnju i konsolidaciju neoliberalnog načina upravljanja i regulacije. Naime, bilo je neophodno stvoriti i primeniti nova pravila da bi deregulisana tržišta funkcionisala. Anderson zato tržišnu deregulaciju posmatra kao svojevrsnu „ponovnu regulaciju“ (Anderson, 1999). Uvođenje tržišnih principa u sferu socijalnih usluga praćeno je angažovanjem države na planu subvencioniranja privatnih preduzeća koja obezbeđuju te usluge – bilo kroz direktno plaćanje ili poreske subvencije preduzećima ili korisnicima usluga. Dalje, država je koristila autoritarne metode u suzbijanju uticaja organizovanog rada, uključujući regulativu koja poslodavce stavlja u povlašćeni položaj u odnosu na radnike. Treće, moguće je govoriti i o *socio-relacionoj* ukorenjenosti neoliberalizma. Neoliberalizam se, ističe Albo (Albo, 2002, str. 48), razvijao uporedo sa važnom promenom ravnoteže između leve i desnice. Transformacija regulatornog aparata države (kroz privatizaciju, deregulaciju i afirmaciju tržišta) uslovlila je promene u samom procesu akumulacije kapitala, što je rezultiralo slabljenjem moći organizovanog rada i jačanjem moći kapitala, ne samo na nivou preduzeća već i na nivou kreiranja ekonomske politike; oslobađanja kapitala mnogih ograničenja uvedenih nakon drugog svetskog rata i širenjem sfere komodifikacije kroz deregulaciju i otvaranje sektora državnih usluga za privatni kapital.

Jedan od razloga zašto se neoliberalizam označava hegemonskim konceptom i projektom je to što je propagiran od strane globalnih institucija (poput MMF-a), koje očigledno imaju tu moć da nametnu svoju volju pojedinačnim zemljama. To, naravno, ne znači da se neoliberalne politike primenjuju uniformno, imajući u vidu različiti

društveni i kulturni kontekst u različitim zemljama. Postavlja se pitanje da li je neoliberalizam ikada primenjen u svojoj „čistoj” formi (Jessop, 2002). Ili smo, umesto toga, suočeni sa mnoštvom „hibridnih” formi koje su rezultat primene neoliberalnih ideja u specifičnom kontekstu (Storper, 1995). U literaturi se najčešće govori o dve forme hibridizacije kada je reč o neoliberalizmu. Prva se odnosi na činjenicu da različiti društveni, istorijski i kulturni kontekst uslovljava razlike u neoliberalnim strategijama i politikama. Druga se odnosi na promenu sadržaja neoliberalnih reformi, odnosno na strateško prilagođavanje usmereno na realizaciju širih neoliberalnih ciljeva. U tom kontekstu Pek i Tikel (Peck & Tickell, 2002, str. 388) govore o tri faze kroz koje je neoliberalizam prošao u SAD i Velikoj Britaniji. Prva faza (*protoneoliberalism*) odnosi se na povratak ideologije slobodnog tržišta u ekonomsku nauku. Drugu fazu (*rollback neoliberalism*) karakterišu zahtevi za smanjenjem državne intervencije i afirmacijom tržišta. Treću fazu (*rollout neoliberalism*) karakterišu napori da se ublaže „negativne posledice i izražene društvene eksternalije usko tržišno orijentisanih formi neoliberalizma”. Kontradikcije i tenzije nastale u drugoj fazi relativizuju se „promišljenim širenjem neoliberalnog repertoara... u cilju uključivanja novih formi upravljanja i regulacije tržišta (Isto, str. 390)”. Pomenute politike u suprotnosti su sa ideološkom privrženošću „otvorenom, konkurentnom i neregulisanom tržištu”, koje se pripisuje neoliberalizmu. One ipak, ističu Pek i Tikel, nose epitet „neoliberalnih” jer su orijentisane na „ostvarenje neoliberalnih ciljeva u širem smislu” (Isto, str. 388).

Kada kritičari neoliberalizam označavaju jedinstvenim i hegemonskim konceptom oni, dobrim delom, preuveličavaju njegovu moć i uticaj. Neophodno je usredsrediti se na različite varijante neoliberalizma, na hibridnu prirodu savremenih politika i programa, kao i na različite i kontradiktorne aspekte neoliberalnog prostora, tehnika i subjekata (Larner, 2003, str. 309). Imajući u vidu da ovakav pristup može podstaći bujanje nepovezanih studija slučajeva, Pek i Tikel naglašavaju značaj teorijske analize na planu identifikovanja sličnosti između različitih formi neoliberalizma, ali zasnovane na komparativnoj analizi empirijskih istraživanja, a ne *a priori* teoretisanju ili pozivanju na teorijski opus, recimo, Fridmana i Hajeka (Peck & Tickell, 2002, str. 395). Identifikujući specifične varijante neoliberalizma mi ne istražujemo varijetete stvarno postojećeg, homogenog *genusa*. Umesto toga sagledavamo efekte postojećih, dominantnih ideja u datom kontekstu. To znači da predmet analize u bilo kom istraživačkom projektu nije samo „varijanta” nečeg trajnijeg i stabilnijeg, već kvalitativno različit fenomen – spoj neoliberalnih politika i mnoštva društvenih fenomena.

Teza o „ukorenjenom“ neoliberalizmu u suprotnosti je sa uvreženim shvatanjem koje karakteriše prihvatanje normativne vizije ustrojstva privrede i društva u okviru neoliberalne teorije kao vernog

opisa važnih političkih i ekonomskih promena u proteklih nekoliko decenija.

ZAKLJUČAK

Na neoliberalizam se uobičajeno gleda kao na političku ideologiju koja daje prioritet individualnoj slobodi i izboru. U praksi, neoliberalizam se povezuje sa minimalnom državnom intervencijom i regulacijom. Kritičari neoliberalizma ističu da je najnovija globalna finansijska i ekonomska kriza primer toga kako neregulisano tržište može odvesti kapitalizam u propast, te da je legitimitet neoliberalnog projekta nepovratno potkopan. Upravo iz tog razloga je veoma važno istražiti da li postoji jasna korelacija između normativnih preporuka neoliberalne teorije i političkih i ekonomskih promena u tržišnim privredama u proteklih nekoliko decenija. Uvid u razvoj neoliberalne misli pokazuje da se ne radi o jednostavnoj i homogenoj filozofiji, kako to na prvi pogled može da izgleda. Analiza političkih i ekonomskih kretanja tokom poslednjih nekoliko decenija pokazuje da postoji određeno podudaranje između neoliberalnih ideja i trajektorije mnogih privreda, ali i jasna diskrepanca između njih. Neoliberalizam je, kao politički projekat, usmeren na demontiranje onih formi državne intervencije koje se povezuju sa tzv. državom blagostanja, socijalističkom državom ili razvojnom državom. S druge strane, neoliberalizam podrazumeva državnu intervenciju na planu razvoja novih formi upravljanja, koje predstavljaju podsticaj razvoju tržišne privrede. To je razlog zašto su ekonomske, društvene i političke mere u sklopu neoliberalnog projekta često rezultirale rastom državne intervencije. Stoga je neophodna doza opreza kada se postojeći politički i ekonomski poredak opisuje kao neoliberalan. Neoliberalizam egzistira u artikulaciji sa akterima i institucijama. Kontekst je važan zato što implicira različitost, zavisnost puta i nepodudarnost u pogledu procesa i rezultata. Osnovni zaključak koji se nameće je da jedino, ukoliko neoliberalizam posmatramo kao društveno ukorenjen, možemo da govorimo o neoliberalizmu kao političko-ekonomskoj doktrini, ekonomsko-političkoj praksi, procesu ekonomske transformacije i da ustanovimo vezu između njih.

LITERATURA

- Anderson, T. (1999). The Meaning of Deregulation. *Journal of Australian Political Economy*, 44, 5–21.
- Albo, G. (2002). Neoliberalism, the State and the Left: A Canadian Perspective. *Monthly Review*, 54(1), 46–55.
- Best, J. (2003). From the top-down: the new financial architecture and the re-embedding of global finance. *New Political Economy*, 8(3), 363–384.
- Braithwaite, J. (2008). *Regulatory Capitalism. How it Works, Ideas for Making it Better*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Brenner, N. & Theodore, N. (2002). Cities and the Geographies of “Actually Existing Neoliberalism”. *Antipode*, 34(3), 349–379.
- Cahill, D. (2011). *Neoliberalism, Crisis and the Socially Embedded Economy*. University of Sydney: Political Economy Department.
- Chang, H. (2002). Breaking the Mould: An Institutionalist Political Economy Alternative to the Neo-liberal Theory of the Market and the State. *Cambridge Journal of Economics*, 26(5), 539–560.
- Cerny, P. (2008). Embedding Neoliberalism: The Evolution of a Hegemonic Paradigm. *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 2(1), 1–46.
- Dugger, W. (1989). Instituted Process and Enabling Myth: The Two Faces of the Market. *Journal of Economic Issues*, 23(2), 607–615.
- Foucault, M. (1997). The Birth of Biopolitics. In Rabinow, P. (ed.), *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984, Ethics: Subjectivity and Truth* (pp. 73–80). New York: The New Press.
- Friedman, T. (2006). *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century*. London: Penguin.
- Gemici, K. (2007). Karl Polanyi and the antinomies of embeddedness. *Socio-Economic Review*, 6(1), 5–33.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayek, F. A. (1973). *Law, Legislation and Liberty: A new Statement of the Liberal Principles and Political Economy. Volume I: Rules and Order*. London: Routledge.
- Hayek, F. A. (1976). *Law, Legislation and Liberty: A new Statement of the Liberal Principles and Political Economy. Volume II: The Mirage of Social Justice*. London: Routledge.
- Hume, D. (2006 [1739–40]). *A Treatise of Human Nature*, eBook, Adelaide: The University of Adelaide Library.
<http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hume/david/h92t/>
- Jessop, B. (2002) Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State- Theoretical Perspective. *Antipode*, 34(3), 452–472.
- Larner, W. (2003). Guest Editorial: Neoliberalism?. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(5), 309–312.
- Levi-Faur, D. (2005). The Global Diffusion of Regulatory Capitalism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 598(21), 12–32.
- Mises, L. (1962). *The Free and Prosperous Commonwealth: An Exposition of the Ideas of Classical Liberalism*. New Jersey: Princeton University Press.

- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell.
- Oxford English Dictionary*. (1989). Oxford: Oxford University Press.
- Peck, J. & Tickell, A. (2002). Neoliberalizing Space. *Antipode*, 34(3), 380–404.
- Pearson, H (ed.) (1977). *The Livelihood of Man*. New York: Academic Press.
- Polanyi, K. (2001 [1944]). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Rodrik, D. (1998). Why Do More Open Economies Have Bigger Governments?. *The Journal of Political Economy*, 106(5), 997-1032.
- Rothbard, M. (2004 [1962/1970]). *Man, Economy, and State: A Treatise on Economic Principles—Power and Market: Government and the Economy*. Alabama: The Ludwig von Mises Institute.
- Ryan, A. (1993). Liberalism. In Goodin, E. et al. (ed.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sartori, G. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey: Chatham House, Chatham.
- Storper, M. (1995). The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies. *European Urban and Regional Studies*, 2(3), 191–221.
- The Illusion of Free Markets: Six Questions for Bernard Harcourt. *Harper's Magazine*, September 8, 2011.
- Thorsen, D. & Amund, L. (2006). *What is Neoliberalism*. University of Oslo: Department of Political Science.
- Tanzi, V. and Schuknecht, L. (2000). *Public Spending in the 20th Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nataša Golubović, University of Niš, Faculty of Economics, Niš
 Goran Milošević, Srđan Milašinović, Criminal Police Academy, Belgrade

SOME OPEN ISSUES REGARDING THEORY AND PRACTICE OF NEOLIBERALISM

Summary

Emphasizing neo-liberalism as a triumph of free market and unregulated capitalism, critics point out that the global financial crisis has undermined the legitimacy of neoliberalism. This is therefore very important to investigate whether there is a clear correlation between the normative recommendations of neoliberal theory and political and economic changes in the market economies in recent decades. Elementary insights into economic developments during the last decades shows that there is a correspondence between the neo-liberal ideas and the trajectory of many market economies, but also a clear discrepancies between theory and neo-liberal political and economic practices. Neoliberalism exists in the articulation with the actors and institutions. Context is important because it implies a difference, path dependency and discrepancy in terms of process and results. Critics of neo-liberalism point out that the latest global financial and economic crisis is an example of how unregulated market can lead capitalism into disaster, and that the legitimacy of the neo-liberal project is irreversibly undermined. Precisely for this reason, it is very important to investigate whether there is a clear correlation between the normative recommendations of neo-

liberal theory and political and economic changes in the market economies in recent decades. The main conclusion of this paper is that only if we perceive neoliberalism as socially embedded, we can speak of neoliberalism as an political-economic doctrine, economic and political practice, the process of economic transformation and to establish a connection between them.